

KOMENIOLOGIE V JUBILEJNÍM ČASE

Na 28. březen 1992 připadá 400. výročí narození J. A. Komenského. Přibližně v té době uplývá 330 let od založení komeniologie. Komenský se totiž svým dopisem Petru Montanovi z 10. prosince 1661 stal zakladatelem bádání o sobě a o své tvorbě i o jejích složitých osudech až do našich dní. Jistě netušil, že jeho spisy budou studovány v různých zemích světa, i když v rozdílných dobách s rozdílnou intenzitou. Přílivy a odlivy zájmu zná i česká komeniologie.

Od své tištěné prvotiny z r. 1612 se Komenský nikdy neztratil z naší kultury. Přestože pobělohorská rekatolizace usilovala o vykořenění reformační literatury, která po bitvě na Bílé hoře a po uplatnění Obnověného zřízení zemského přenesla své těžiště do exilu, přece Komenský zůstává v kulturním povědomí i ve vlasti. Svědčí o tom mj. jezuitská pražská vydání jeho jazykové příručky *Janua linguarum reserata* r. 1669, 1694 a 1716, Rosovo otištění Komenského přebásnění Catonových dístich r. 1670 a znovu v Čechořečnosti 1672, pozitivní hodnocení Balbínovo, Pešinovo, Steyerovo, Konstancovo, Jandytovo aj. Postupné poznávání spisů Komenského začíná českým národním obrozením, do něhož patří také několik významných komeniologických nálezů. Po polovině 19. století se objevují první pokusy o vydávání vybraných i sebraných spisů Komenského. Jako nesnadný problém vystupuje značný rozsah a mnohotvárnost jeho odkazu, s jehož rozbořením a hodnocením se musilo vyrovnávat několik generací. Počet jeho spisů stále roste novými objevy, hlavně Součkovým zjištěním Komenského autorství spisů v rukopisném sborníku uloženém v Petrohradě (1931) a o něco málo později Čyževského nálezem celé pansofické „konsultace“ v Halle n. S. (1935). Komeniologii tím přibývají nové úkoly, jejichž zvládnutí se hodnotí v roce 1957 u příležitosti 300. výročí vydání amsterodamského souboru *Opera didactica omnia*, kdy je také publikováno oficiální rozhodnutí o *vydávání veškerých spisů J. A. Komenského*.

Asi v téže době se nově organizují instituce nesoucí ve svém názvu jméno „učitele národů“: Pedagogický ústav J. A. Komenského při ČSAV v Praze, Pedagogické muzeum J. A. Komenského při Ústředním ústavu pro vzdělávání pedagogických pracovníků v Praze, Muzeum J. A. Komenského v Uherském Brodě a Okresní vlastivědné muzeum J. A. Komenského v Přerově. V pracovním zaměření nejde však v plném slova smyslu o instituce komeniologické, neboť Ped. ústav JAK při ČSAV má širokou škálu pedagogických úkolů zvláště se zřetelem ke škole, Ped. muzeum

JAK je zaměřeno hlavně na stálou prezentaci komenian a na výzkum vývoje českého školství, OVM JAK v Přerově zase na výzkum vývoje školství na Moravě a Muzeum JAK v Uh. Brodě se vedle komeniologie zabývá také dějinami 16. a 17. století a regionální historií moravsko-slovenského pomezí. Výhradně komeniologii se věnuje pouze jedno oddělení Ped. ústavu JAK při ČSAV, které plní vedle několika dalších úkolů také povinnost připravovat *vydání veškerých spisů J. A. Komenského*.

Komeniologické studie se nacházejí porůznu v časopisech a sbornících, v poslední době nejčastěji v časopise *Studia Comeniana et historica*, který vydává uherskobrodské muzeum, ale časopis se ve shodě s programem muzea zaměřuje vedle komeniologie také na dva další zmíněné obory. Skutečný komeniologický časopis s bohatou tradicí jsou *Acta Comeniana*. S tímto titulem je to pokračování Archivu pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského [AJAK]: v letech 1910 až 1940 a 1957 až 1991 vyšlo 33 svazků, poslední s označením 9 [XXXIII], 1991. *Acta Comeniana* mají charakter mezinárodní komeniologické revue, vázané na zahraničního koproducenta. Velkou výhodou je publikování příspěvků ve světových jazycích a spolupráce našich i zahraničních badatelů. Naším komeniologům poskytují *Acta Comeniana* vhodnou tribunu pro otištění přípravných prací k *edici veškerých spisů J. A. Komenského*.

Dosavadní poznámky o vývoji české komeniologie, o její institucionální organizaci a časopisech vyústily vždy ve formulaci o vydávání veškerých spisů J. A. Komenského. To je nepochybně základní úkol naší komeniologie. Potřebu souborné edice celého odkazu Komenského si uvědomovali komeniologové několika předchozích generací. Už v letech 1864—1865 začaly u V. Paseky v Praze-Karlíně vycházet *Spisy Jana Amosa Komenského*, rozvržené do třinácti svazků, z nichž vyšlo pouze šest. Po několika dalších pokusech vykrytalizoval dobře naplánovaný program *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského*; jejich vydavatel — Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě se sídlem v Brně — mohl však vydat v letech 1910 až 1929 jen osm svazků. Uvedené i další ediční akce zůstaly torzy zpravidla poté, když vyšly nejznámější a čtenářsky nejpřitažlivější spisy a když se projevil finanční nedostatek a nezřídka i potíže textologické a odborné vůbec. Nepodařilo se tedy splatit starý dluh naší kultury vůči světovému Čechovi 17. století, a o nic lépe neskončily ani snahy o vydání sebraných spisů Husových, Dobrovského a dalších nesporných velikánů české literatury.

K vydání sebraných spisů Komenského bylo možno přistoupit až v době, kdy se zformoval okruh editorů a interpretů a kdy celou náročnou akci financuje po etapách náš stát. Nejdříve však bylo realizováno osmi-svazkové vydání *Vybraných spisů J. A. Komenského* (ve Státním pedagogickém nakladatelství) s tímto obsahem:

1. sv. Navržený krátké o obnovení škol v Království českém. Velká didaktika. Informatorium školy mateřské. Brána jazyků otevřená (1958).
2. sv. Výbor z pedagogických prací potockých a amsterodamských (1960).
3. sv. Nejnovější metoda jazyků (1964).
4. sv. Výbor z Obecné porady o nápravě věcí lidských a z věcného pan-sofického slovníku (1966).

5. sv. Výbor ze spisů o filozofii a přírodě (1968).
6. sv. Spisy historické a politické (1972).
7. sv. Výbor z projevů literárněteoretických, literárněhistorických, beletristických, esejistických, kazatelských a básnických (1974).
8. sv. Výbor z autobiografických projevů a jiných dokumentů i z korespondence (1978).

Tato edice i s rejstříky poskytla zájemcům o Komenského dobrou orientaci v jeho díle a zároveň jím zpřístupnila nejzávažnější část jeho tvorby, a to u kratších spisů v úplnosti, u delších ve vhodně vybraných ukázkách. Avšak skutečně všechny spisy Komenského má přinést historicko-kritická edice v jazycích originálu, kterou vydává nakladatelství Academia pod názvem *Johannis Amos Comenii Opera omnia — Dílo Jana Amose Komenského*. Celá edice je rozplánována do 55 svazků, jejichž uspořádání vyplynulo z kombinování zřetelů chronologických s tematickými.¹ Dosud vyšly tyto svazky s texty spisů, s kritickým aparátem, českou a latinskou informací o díle a s komentářem: R. 1969 sv. č. 1 (List Montanovi a sedm dalších spisů s různou tematikou); r. 1970 sv. č. 17 (některé spisy pedagogické); r. 1971 sv. č. 2 (Retuňik proti Antikristu a Haggaeus redivivus); r. 1972 sv. č. 11 (spisy většinou pedagogické); r. 1974 sv. č. 13 (11 spisů s tematikou a tendencí politickou nebo mravoučnou), č. 14 (pansofická díla z doby působení Komenského v Anglii i spisy souvisící s touto dobou) a č. 18 (spisy filozofického zaměření); r. 1978 sv. č. 3 (umělecké spisy prozaické) a č. 12 (spisy přírodovědné a matematické); r. 1983 sv. č. 4 (české literárněteoretické spisy a první část české a latinské tvorby veršované); r. 1986 sv. č. 15/I (první ze šesti svazků souboru *Opera didactica omnia*); r. 1989 sv. č. 15/II (druhý svazek ODO) a 9/I (první ze dvou svazků českých a latinských spisů historických).

Uvedené svazky historicko-kritické edice, svědomitě připravené podle přesných pravidel, potvrzují vysokou úroveň naší komeniologie. Jako nepřiznivý vystupuje stále více fakt pomalého vycházení spisů, takže ukončení celé edice se při nynějším tempu rýsuje až někdy kolem poloviny příštího století. Do té doby jistě pokročí ediční teorie a praxe a pravděpodobně i tiskárenská technika a důsledkem toho bude patrně nejednotnost ediční řady v některých oblastech. Je proto nejvyšší potřebné zrychlit tempo vydávání, což je v možnostech edičního týmu i nakladatelství Academia, které však stěžejí překonává problémy typografické. Perspektivním řešením by snad byl přechod na nový způsob výroby, nejlépe fotosazbou.

Na sebrané spisy Komenského čekají nedočkavě komeniologové a ostatní zájemci nejen u nás, ale i v cizině. Zde má naše komeniologie místo zcela nezastupitelné. Zlepšovat by se měla i naše spolupráce se zahraniční kmeniologií. Jejím projevem je např. několik česko-polských pracovních zasedání organizovaných příslušnými akademickými ústavy obou států a z nich vzešlé sborníky, dále naše spolupráce s kmeniologi maďarskými, kteří se např. aktivně zúčastňují kmeniologických sympo-

¹ O rozvrhu celé edice DJAK viz Věra Petráčková — Martin Steiner, *Dílo J. A. Komenského v historicko-kritické edici*, sb. *Otázky současné kmeniologie*, Praha 1981, s. 43—107.

zří v Prešově, spolupráce s komeniologi ruskými, německými aj., početná zahraniční účast na každoročních komeniologických kolokviích Muzea J. A. Komenského v Uherském Brodě apod. Soustavného sledování si zaslouží komeniologie holandská, anglická, norská, švédská, italská, francouzská, severoamerická, japonská aj. I když se tam zpravidla zaměřují pouze na některé oblasti díla Komenského, především na oblast filozofickou a teologickou, přece usilují o komplexní zhodnocení Komenského odkazu. O pracích této proveniencce je nutno psát způsobem nikoli popisným, nýbrž zásadně hodnotícím. Z toho důvodu se jako ideální jeví pravidelné každoroční vycházení revue Acta Comeniana.

Úkoly a cíle naší komeniologie vyplývají z potřeb naší společnosti a z perspektiv soustavného rozvoje společenských věd. Zpřístupnění celého díla Komenského a jeho zevrubná interpretace a hodnocení povedou k plodnému různorodému dialogu.² Pomalé tempo vydávání veškerých spisů Komenského i revue Acta Comeniana a kromě toho také nevelké možnosti komeniologů pro přímou heuristickou práci v některých zemích nejsou naší komeniologii ku prospěchu. Mám tu na mysli kromě archivních fondů ve SRN, Holandsku a Švédsku především Anglii, kde sheffieldská hartlibiana skýtají velkou naději na ne jeden komeniologický objev.³ Se zřetelem k rozvoji zahraničních komeniologických pracovišť je nezbytné posílit československou komeniologii jako nepochybné centrum světového komeniologického bádání. Toto centrum musí zůstat v ČSFR nikoli proklamativně, ale fakticky, nikoli v obecných prohlášeních, ale v konkrétní komeniologické práci, která by byla koordinována Pedagogickým ústavem JAK při ČSAV.

Z ujasnění úkolů a cílů komeniologie vyplyne požadavek jejího komplexního pojetí. Není správné chápat komeniologii jako výsadní záležitost jedné vědní disciplíny. I když tradičně převažuje pedagogický zájem o dílo Komenského, měly by se na jeho analýze a hodnocení podílet všechny disciplíny, v nichž Komenský pracoval nebo do nichž meritorně patří jeho spisy, tj. vedle pedagogiky také filozofie a psychologie, historie, literární věda, jazykověda a hudební věda, ale též matematika a disciplíny přírodovědné. Dílo Komenského ovšem vznikalo a působilo v době, kdy ještě nebyla od sebe ostře oddělena oblast odborná a umělecká. Protože však se Komenský vyjadřoval v dobových literárních útvarech a používal také literárních prostředků uměleckých, zaujímá mezi disciplínami zkoumajícími spisy Komenského zvláštní místo literární věda. Má totiž nejpropracovanější metody pro studium písemnictví epochy feudalismu a prokazuje stále výrazněji svou všestrannost při výkladech jevů syntetizujících v minulosti různé funkce. To samozřejmě neznamená, že by literární vědec chtěl svou práci nahrazovat pedagoga, filozofa atd., neboť k přesvědčivým závěrům se bude možno dopracovat teprve těsnou spoluprací různých odborníků.⁴

² V něm bude třeba vyjasnit především základní otázky filozofické, srov. podnětné studie Jana Patočky, Klause Schallera, Stanislava Sousedíka aj.

³ Srov. aspoň Dagmar Čapková, A "Working Diary" of J. A. Comenius, Acta Comeniana 4/2 (XXVIII/2), 1979, s. 367—387.

⁴ Srov. Jaroslav Kolár — Milan Kopecký — Emil Pražák, Dílo J. A. Komenského jako literární jev, sb. Otázky..., op. cit., s. 134—146.

V současné době je třeba řešit přednostně otázku komeniologického dorostu. Počet komeniologů se v posledních letech velmi snížil, v případě literárních vědců na stav zcela minimální. Nejde však pouze o získání mladých adeptů komeniologie, nýbrž i o jejich setrvání v oboru, který se vyznačuje značnou obtížností, neúměrnou výslednému efektu. Vědecká příprava by podle mého soudu neměla být vymezena jen komeniologicky, spíše by se komeniologie měla stát specializací v širším rámci kultury epochy feudalismu. Také zde lze při mnohooborovém charakteru tvorby Komenského považovat literárněvědné studium za syntetizující.

Různé akce z období před 400. výročí narození „učitele národů“ vycházejí z aktuálních výsledků komeniologické práce a zrcadlí její současnou aktivitu. Svědčí o prohloubení historicko-kritických metodologických postupů při interpretaci díla Komenského a o dialektické spojnici mezi minulostí a přítomností. Prokazují mimo jiné také podnětnou působnost pokrokových vědeckých a uměleckých tendencí 17. století na kulturu naší přítomnosti.